

Oxana Povshednaya

Papieski Wydział Teologiczny, Sekcja w. Andrzeja Boboli

SYMBOLIKA ZWIERZĄT W JUDAIZMIE BIBLIJNYM NA PRZYKŁADZIE KSIĘGI MĄDROŚCI SYRACHA

Słowa klucze:

Mądrość Syracha, judaizm, symbole, zwierzęta, teologia biblijna

Keywords:

The Wisdom of Sirach, Judaism, symbols, animals, biblical theology

Wstęp

Współczesny człowiek odbiera elementy kultury minionych epok jako pewien fenomen estetyczny. Wartości dla niego stają się nie tekst sam w sobie, lecz uczucia, które zostały przez niego wywołane²⁶⁰. W zjawiskach kulturowych można również dostrzec podejmowane przez człowieka próby poszukiwania odpowiedzi na codzienne pytania o świat i o sens wszystkiego. O tym, na ile ten proces jest złożony, można się dziś m.in. pochwycić w ujęciu zarówno w archaicznych kulturach, jak i w kulturach teraźniejszych wieloznacznych czy niejednoznacznych nośników treści, jakimi są symbole.

Symbol (od gr. *symbollein* – *rzucić razem, zbierać razem*) w swojej naturze ma dwa zakresy znaczeniowe: bezpodstawny i metaforyczny, wyraża idee pewnej syntezy, a zara-

---

²⁶⁰ L. Korporowicz, *Tworzenie sensu: język, kultura, komunikacja*, Warszawa 1993, s. 20, 23.

zem zdaje si pozostawa w sprzeczno ci z samym sob ²⁶¹. J zyk symboli stanowi system komunikacji zrozumiały dla okre lonej grupy ludzi²⁶², jednak zawsze zawiera w sobie jakie ukryte odniesienie do gł bszej, filozoficznej lub teologicznej prawdy²⁶³. Ka dy symbol wydobywa istot rzeczywisto ci, a w literaturze natchnionej staje si znakiem i dowodem na istnienie zawartej w Pi mie prawdy, która nie tylko wyra a poj cie transcendencji, lecz tak e prowadzi do pełni zbawienia²⁶⁴. Niemo no zdefiniowania symboli oraz ich poj ciowego wyja nienia z jednej strony wskazuje na bogactwo kultury i na jej wielowymiarowo , a z drugiej strony stawia pytanie o homogeniczno kulturow poszczególnych społecze stw²⁶⁵.

Niniejszy artykuł stanowi krótkie podsumowanie podj tych przez autora bada symboliki teriomorficznej w Ksi dze M dro ci Syracha. Celem tego opracowania jest opis dialektycznego rozumienia symboli w staro ytniej kulturze hebrajskiej i wskazanie mo liwych kierunków interpretacji poszczególnych symboli, na podstawie dost pnych pozycji bibliograficznych. Autor jest wiadomy, e nie uwzgl dnia wszystkich znacze symboli. Id c ladem innych badaczy, nie zajmuje si analiz lingwistyczn symboli zwierz t (na ogół pozycje ksi kowe nawet nie podaj nazwy zwierz t w j zyku hebrajskim), natomiast stara si przybli y ich znaczenie semantyczne.

M dro Syracha zalicza si do ksi g deuterokanonicznych Pisma wi tego²⁶⁶, nale y do ksi g m dro ciowych i mo na j nazwa „podsumowaniem prawa moralnego Starego Testamentu”²⁶⁷. Ksi ga powstała prawdopodobnie w Egipcie w latach 200–180 przed Chrystusem w j zyku hebrajskim, a pó niej pojawiły si jej przekłady na j zyk grecki, syryjski i łaci ski²⁶⁸. Sobór Trydencki uznał za kanoniczn jedynie greck posta tekstu Syracha i to wła nie ona stanowi podstaw przekładów na j zyki nowo ytne²⁶⁹. Adresatami ksi gi byli ydzi yj cy w diasporze. Cel napisania dzieła stanowiło z jednej strony przeciwstawienie si hellenizacji i przyswajaniu obyczajów poga skich, z drugiej za strony propagowanie mił o ci do m dro ci i Prawa²⁷⁰.

Skoro j zykiem pierwotnym M dro ci Syracha był j zyk hebrajski, warto uwzgl dni swoist skłonno j zyków semickich do posługiwania si wyra eniami symbolicznymi, poniewa prawie nieznanym im było zjawisko abstrakcji²⁷¹.

²⁶¹ M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Pozna 1989, s. 9, 12.

²⁶² *Słownik symboliki biblijnej: obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Pi mie wi tym*, red. L. Ryken, Warszawa 2003, s. XVI; L. Korporowicz, *Tworzenie sensu ...*, s. 23-24; M. Piróg, *Psyche i symbol: teoria symbolu Carla Gustava Junga na tle uj porównawczych rzeczywisto ci symbolicznej*, Kraków 1999, s. 52.

²⁶³ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 9.

²⁶⁴ Tam e, s. 9-11.

²⁶⁵ L. Korporowicz, *Tworzenie sensu ...*, s. 23; M. Lurker, *Słownik ...*, s. 10.

²⁶⁶ R. Krawczyk, *Drzewo ycia: zagadnienia wybrane z literatury m dro ciowej Starego Testamentu*, Siedlce 1994, s. 75.

²⁶⁷ *Przewodnik po Biblii*, red. D. i P. Alexander , Warszawa 2005, s. 463f.

²⁶⁸ R. Krawczyk, *Drzewo ycia ...*, s. 73-74; *Wprowadzenie w my l i wezwanie ksi g biblijnych*, T. 6, Warszawa 1999, s. 170; *Biblia dla ka dego: tekst, komentarz, ilustracje*, T. 6, Kielce 2003, s. 198.

²⁶⁹ *Teologia Starego Testamentu*, red. M. Rosik, T. 3, Wrocław 2011, s. 130.

²⁷⁰ *Biblia dla ka dego ...*, s. 198; *Teologia Starego Testamentu ...*, s. 130.

²⁷¹ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 11.

Na pierwszych kartach Biblii przez wspaniały akt stworzenia Bóg potwierdza, że wszystko, co zostało przez Niego stworzone, jest dobre: „A Bóg widział, że wszystko, co uczynił, było bardzo dobre” (por. Rdz 1, 31)²⁷². Co więcej, Bóg pobłogosławił istoty żywe i człowieka oraz oddał pod jego panowanie ziemi i zwierzęta (por. Rdz 1, 22.28; Ps 8, 7–9)²⁷³. Odpowiedzią stworzenia na dobro Boga jest oddawanie Mu czci: „Wszystko, co żyje, niech chwali Pana! Alleluja!” (por. Ps 148, 10; 150, 6; Iz 43, 20; Dn 3, 79–81)²⁷⁴.

W Piśmie wiemy o tym zwierzętach przede wszystkim w dwóch aspektach: ukazane są realia, sposób życia i zachowania zwierząt oraz ich obecność w życiu codziennym człowieka (np. zwierzęta udomowione). Z drugiej strony – wybrane cechy poszczególnych zwierząt stają się motywami literackimi i służy do zobrazowania rzeczywistości duchowych, sytuacji pojedynczego człowieka, całych narodów, a także do uchwycenia specyfiki relacji między ludźmi, relacji między Bogiem i człowiekiem lub Bogiem i Jego narodem²⁷⁵.

Bardzo istotnym z punktu widzenia żydowskiego trybu życia jest podział zwierząt na stworzenia koszerne i niekoszerne²⁷⁶. Ten podział nie miał u Hebrajczyków nic wspólnego z naukowym poznaniem, lecz wpływał ze względów praktycznych oraz chęci uzyskania odpowiedzi na związane z tymi względami podstawowe pytania²⁷⁷. Zasady tego podziału zapisane są w Księdze Kapłańskiej 11 i Księdze Powtórzonego Prawa 14. Kryterium stanowi przepis prawny zabraniający spożywania niektórych zwierząt i pozwalający na spożywanie innych. Zwierzęta koszerne mogą być spożywane – choć nie wszystkie – składa w ofierze Bogu, natomiast zwierzęta niekoszernych nie wolno ani spożywać, ani składać w ofierze. Katalog zwierząt nieczystych miał także na celu wskazanie tych zwierząt, które były czczone przez pogan, i miał zabezpieczać przed obcymi kultami²⁷⁸. Do zwierząt czystych należą zwierzęta parzystokopytne, przeżuwacze oraz zwierzęta wodne mające płetwy i łuski. Nieczyste zaś są te, które czołgają się po ziemi na brzuchu (Kpł 11, 1–47)²⁷⁹. Warto też zasygnalizować, że kaszrut jest pewnym wyrazem wrażliwości etycznej żydów – ustala obowiązek dbania o dobro zwierząt domowych (Pwt 22, 1–4; Wj 23, 12)²⁸⁰.

Stary Testament widzi zwierzęta przede wszystkim jako Boga stworzenia, nie zna objawienia się Boga w postaci zwierzęcej. W Egipcie natomiast sytuacja wygląda inaczej:

²⁷² Cytaty biblijne podaj według: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu: Biblia Tysiąclecia*, wydanie piąte poprawione, Warszawa 1999.

²⁷³ *Leksykon biblijny*, red. F. Rienecker, Warszawa 2001, s. 909.

²⁷⁴ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 281; *Leksykon biblijny ...*, s. 909; S. Kobiela, *Bestiarium chrześcijańskie: zwierzęta w symbolice i interpretacji: starożytność i renesans*, Warszawa 2002, s. 14.

²⁷⁵ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas zwierząt biblijnych*, Kraków 2007, s. 6; *Słownik symboliki biblijnej ...*, s. 1191.

²⁷⁶ A. Unterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 2000, s. 303; *Leksykon biblijny ...*, s. 910; M. Starowieyski, *Zapytaj zwierzęta, poucz się! Opowiadania wczesnochrześcijańskich pisarzy o zwierzętach*, Kraków 2014, s. 73; S. Kobiela, *Bestiarium chrześcijańskie ...*, dz. cyt., s. 16.

²⁷⁷ *Słownik symboliki biblijnej ...*, s. 1190; S. Kobiela, *Bestiarium chrześcijańskie ...*, dz. cyt., s. 21.

²⁷⁸ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 8.

²⁷⁹ Tamże, s. 9.

²⁸⁰ A. Unterman, *Encyklopedia ...*, s. 303; S. Kobiela, *Bestiarium chrześcijańskie ...*, dz. cyt., s. 15.

zwierz ta były tam postaciami objawiającymi bóstwa, czy sto pojawiały się tak e jako atrybuty bóstw²⁸¹. Kult w tych zwierz t (zoolatria) przejawiał się m.in. w traktowaniu zwierz t jako nietykalnych i oddawaniu im czci przez składanie przed nimi ofiar i traktowanie ich podobnie jak wizerunki bóstw²⁸². Egipcjanie uważali, że pod względem etycznym zwierz ta przewyższają ludzi, przestrzegając one prawa natury w sposób bezwzględny²⁸³. Natomiast czym niemoralnym, obrzydliwym, a nawet granicznym ze zboczeniem seksualnym w oczach Greków i ludów semickich był brak dystansu, z jakim Egipcjanie odnosili się do zwierz t. Chodziło m.in. o okazywanie im czułości oraz współzamieszkiwanie ludzi i zwierz t²⁸⁴.

Charakterystyka poszczególnych zwierząt

W Księdze Syracha zostały wymienione z nazwy następujące zwierzęta (24): osioł, niedźwiedź, lew, skorpion, bawół, szarańcza, robak, pszczoła, kuropatwa, smok, bestia, sarna, wąż, miś, wilk, pies, krowa, ciel, wół, hiena, jagnię, owca, koźlica i koźlica. Występują też określenia zbiorowe: ptaki/ptactwo (np. 22, 20), trzoda (np. 18, 13), stada (np. 7, 22), dzikie zwierzęta (np. 12, 13), istoty żyjące (np. 13, 15), istoty żywe (np. 16, 29), zwierzęta (np. 17, 4), potwory morskie (np. 43, 25), rozmaite zwierzęta (np. 43, 25). W Syr 43, 19 w podobny sposób pojawia się także je w postaci czasownika „je się”.

Po wstępnej analizie tekstu Księgi Mędrców Syracha i w świetle dostępnych materiałów można powiedzieć, że trzy wspomniane aspekty, czyli znaczenie praktyczne, znaczenie symboliczne i odniesienie do czystości poszczególnych zwierząt czy sto się przeplatają, ale nie zawsze się pokrywają, co utrudnia ogólną ocenę konkretnej postaci zwierzęcej w kontekście. Owe trudności i szczegóły nie zostały jednak odnotowane przez żadnego z autorów zajmujących się zagadnieniem zwierząt w Piśmie Świętym. Wydania encyklopedyczne również nie zabierają głosu w tym temacie. W niniejszym opracowaniu w sposób zwięzły zostało opisane siedem spośród wymienionych w omawianej księdze zwierząt, w których przypadku występuje sprzeczność co do znaczenia metaforycznego i zasad czystości: kuropatwa, pszczoła, koźlica, szarańcza, wąż, osioł, i lew.

Kuropatwa w tekście pojawia się tylko jeden raz (Syr 11, 30n). Z kontekstu można wywnioskować, że jest ona wyrazem takiego stanu ludzkiego ducha, gdy serce człowieka jest niejako ograniczone, odizolowane, wręcz zamknięte na Boga i innych ludzi – jest serce człowieka pysznego, które jak złowiona kuropatwa przebywa w klatce. Widamy tu raczej pewne cechy negatywne kuropatwy, bo dalej czytamy, że owo serce przedstawia złe rzeczy jako dobre. Mimo to w tradycji żydowskiej kuropatwa jest zwierzęciem czy-

²⁸¹ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 280-281; W. Bator, *Religia Starożytnego Egiptu: perspektywa religioznawcza*, Kraków 2012, s. 294.

²⁸² W. Bator, *Religia Starożytnego Egiptu ...*, s. 295.

²⁸³ Tamże.

²⁸⁴ Tamże, s. 296.

stym, u ywa si jej jako metafory do podkre lenia takich cech charakteru, jak bezradno , brak nadziei (np. 1 Sm 26, 20) i przewrotno (np. Jr 17, 11)²⁸⁵.

Pszczola jest niekoszerna, ale miód, który daje, nadaje si do jedzenia²⁸⁶. Zatem ocena pszczoły jest raczej pozytywna, ydom udało si bowiem uchwyci w jej zachowaniu co na tyle fascynuj tego, e wyst puje ona w tek cie M dro ci Syracha w sensie metaforycznym równie w znaczeniu dodatnim. Chodzi mianowicie o pewien kontrast mi dzy rozmiarem tego owada i wspaniałym owocem jego „pracy” (por. Syr 11, 3)²⁸⁷. Z tego powodu jest on symbolem pracowito ci tak jak mrówka z Prz 6, 6–8²⁸⁸. Inne znaczenie pszczoły jako symbolu mo na znale w Sdz 14, 8 – symbolizuje tu powszechne powstanie z martwych. Natomiast jad pszczoł oznaczał wrogów Izraela i bezbo ników, tak jak w Ps 118, 12²⁸⁹.

Ko oznacza pot g militarn , jest symbolem bogactwa i przepychu, jest wykorzystywany podczas wojny; staro ytni ydzi nie u ywali koni w gospodarstwie (Wj 14, 9.23; 15, 1.19–21; Est 6, 8; Koh 10, 7; Hi 39, 19nn; Pwt 11, 4; Iz 43, 17; Za 9, 10)²⁹⁰. Jest wi c ko jest tak e symbolem mocy i bezpiecze stwa narodowego (por. Ps 20, 8; Iz 30, 16)²⁹¹, a w Starym Testamencie to Bóg jest Mocarzem Wojny, który posiada konie i rydwany (Ha 3, 8.15; 2 Krl 6, 17; 7,6)²⁹². W ród innych znacze tego symbolu trzeba wymieni konia jako znak Bo ej opatrno ci (2 Krl 2, 11; 6, 15; Za 1, 8; 6, 2)²⁹³, skuteczno ci i szybko ci słowa prorockiego (2 Krl 2, 11–12)²⁹⁴, a w Za 14, 20 oznacza nosiciela Bo ego objawienia²⁹⁵.

Jako figura literacka ko mógł by metaforycznym wyrazem dzy walki i dumy (Prz 21, 31; Hi 39, 19nn)²⁹⁶, braku rozumu i roztropno ci (Ps 32, 9)²⁹⁷, nieujarzmionej dzy zmysłowej oraz pró nej pot gi wiata (Jr 5, 8), agresji (Jr 8, 6; Ez 23, 20) i oporu (Ps 32,9; Prz 26, 3)²⁹⁸, ale te bezbronno ci (Prz 26, 3)²⁹⁹. Białe konie oznaczały pocz tek zwyci skiej wojny i podkre lały majestat naje d cy (Ap 19, 11.14)³⁰⁰, podczas gdy konie ogniste oznaczały przelanie krwi (por. Ap 6, 1–8)³⁰¹.

²⁸⁵ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 147; S. Kobielus, *Bestiarium chrze cija skie...*, dz. cyt., s. 176.

²⁸⁶ *Biblejskij slovar'*, red. E. Njustrem, Toronto 1982, s. 366.

²⁸⁷ D. Forstner, *wiat symboliki chrze cija skiej*, Warszawa 1990, s. 295.

²⁸⁸ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 183; S. Kobielus, *Bestiarium chrze cija skie...*, dz. cyt., s. 265.

²⁸⁹ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 188.

²⁹⁰ *Biblejskij slovar'...*, s. 233; B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 48; S. Kobielus, *Bestiarium chrze cija skie...*, dz. cyt., s. 145.

²⁹¹ *Słownik symboliki biblijnej ...*, s. 312.

²⁹² Tam e, s. 311.

²⁹³ *Biblejskij slovar' ...*, s. 233.

²⁹⁴ *Słownik symboliki biblijnej ...*, s. 311.

²⁹⁵ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 91.

²⁹⁶ Tam e.

²⁹⁷ S. Kobielus, *Bestiarium chrze cija skie...*, dz. cyt., s. 145.

²⁹⁸ *Słownik symboliki biblijnej ...*, s. 312.

²⁹⁹ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 48.

³⁰⁰ S. Kobielus, *Bestiarium chrze cija skie...*, dz. cyt., s. 146.

³⁰¹ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 311.

Ko uchodził za zwierzę nieczyste. W Księdze Syrycha koń nieuczyszczony i narowisty jest przyrównany do syna, który nie ma dobrych wzorów do naśladowania, staje się zuchwały (Syr 30, 8). Drugi raz koń pojawia się w tej księdze w rozdziale 48, 9 – widzimy tu konie ogniste, które porwały do nieba proroka Eliasza (zob. także 2 Krl 2, 11). Szara czy czarna była uto samiana z konikiem polnym³⁰². Tego słowa używano zamiennie ze słowami „robaki”, „g sienica”, „robaczki”³⁰³. W Biblii występuje dziesiąt nazw szara czy³⁰⁴. Jest ona owadem czystym i np. podczas postu była spożywana przez Jana Chrzciciela (por. Mk 1, 6). Z drugiej strony w realiach świata starożytnego szara czy uważana była czarna za przyczynę klęski głodu (np. plaga egipska z Wj 10, 14n)³⁰⁵. Szara czy jest zasadniczo symbolem zachłanności, zniszczenia, prześladowania i ucisku (Wj 10, 1–20; Jl 2, 1–11.25)³⁰⁶. W Księdze Syrycha jest ona przedstawiona właśnie w tym kluczu, czyli jako chmara, która pokrywa całą ziemię (Syr 43, 18). W Księdze Joela stada szara czy zapowiadają dzień JHWH (2, 2n)³⁰⁷, a w Apokalipsie jest ona wyrazem sił demonicznych (Ap 9, 1–12)³⁰⁸. Przez metaforę szara czy autorzy biblijni starali się pokazać coś bardzo znikomego, mizernego (Lb 13, 33; Iz 40, 22)³⁰⁹ albo coś tak bardzo licznego jak np. konnie wrogów (Jl 2, 10; Hi 39, 20)³¹⁰. Szara czy mogła oznaczać zarówno gniew Boga (por. Ps 78, 46; Pwt 28, 38; Jl 1, 4), jak i pokój (Prz 30, 27)³¹¹.

Biblijny wąż był królem zwierząt, zmyślnym stworzeniem chodzącym na dwóch nogach, posługującym się mową i odzwierciedlającym tym samym człowieka. Po grzechu pierwszych ludzi wąż stracił nogi³¹². Nie wszyscy badacze są przekonani co do tego, czy słów „wąż” i „mija” da się używać zamiennie³¹³, ale dla celów niniejszego opracowania wystarczy zaznaczyć, że tutaj traktujemy je jak synonimy. Na uwagę zasługuje ten fakt, że czarna wąż uto samiana jest ze smokiem (Ap 12, 9; J 8, 44)³¹⁴ lub Lewiatanem (Iz 27, 1)³¹⁵.

Według Prawa wąż nie jest zwierzęciem koszmernym³¹⁶, lecz mimo to jest np. symbolem mądrości, roztropności (Rdz 3, 4; Mt 10, 16)³¹⁷ i przebiegłości (Rdz 3,1; 2

³⁰² *Biblejskij slovar' ...*, s. 388.

³⁰³ Tamże, s. 387.

³⁰⁴ *Leksykon biblijny ...*, s. 778.

³⁰⁵ A. Unterman, *Encyklopedia ...*, s. 265; *Biblejskij slovar' ...*, s. 387; M. Lurker, *Słownik ...*, s. 231.

³⁰⁶ A. Unterman, *Encyklopedia ...*, s. 265; *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 962-963; S. Kobieliński, *Bestiariusz chrześcijański...*, dz. cyt., s. 313.

³⁰⁷ *Biblejskij slovar'...*, s. 387; A. Unterman, *Encyklopedia ...*, s. 265; *Praktyczny słownik biblijny: opracowanie zbiorowe katolickich i protestantskich teologów*, red. A. Grabner-Haider, Warszawa 1995, s. 1263.

³⁰⁸ *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 1263.

³⁰⁹ *Biblejskij slovar' ...*, s. 388.

³¹⁰ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 231.

³¹¹ Tamże.

³¹² A. Unterman, *Encyklopedia ...*, s. 294.

³¹³ *Mała encyklopedia biblijna, oprac. H. Obermayer*, Kraków 1995, s. 373.

³¹⁴ *Biblejskij slovar' ...*, s. 153.

³¹⁵ *Mała encyklopedia biblijna ...*, s. 373.

³¹⁶ *Biblejskij slovar' ...*, s. 153.

Kor 11, 3)³¹⁸, jak również wycia (Lb 21, 6–9; 2 Krl 18, 4)³¹⁹. Człowiek cię jednak mówi się o negatywnych cechach tego zwierzęcia. Symbolizuje ono podstęp (Rdz 49, 17n; Ps 140, 4; Mt 3, 7; 23, 33)³²⁰, zło liwo (Rdz 3, 14; Mt 3, 7)³²¹, wrogość (Jr 8, 17)³²², bałwochwalstwo (Rdz 49, 17; Pwt 32, 33; Mt 3, 7; 12, 39)³²³, niebezpieczeństwo (Rdz 49, 17)³²⁴, karę (Iz 14, 29; Dz 28, 3; 1 Kor 10, 9; Am 5, 19; Lb 21, 6; Pwt 32, 24; Jr 8, 17)³²⁵, nieszczęście i śmierć (Rdz 3)³²⁶, Szatana (Ps 91, 13)³²⁷. Te ambiwalentne znaczenia można zauważyć np. w tym, że anioła śmierci przedstawiano z wężową twarzą, choć ukazanie się wąża nie traktowane było jako dobry omen³²⁸. Powyższe stwierdzenia wskazują na to, że w mniemaniu Izraelitów pozostawał istotnie tajemniczy (por. Prz 30, 19)³²⁹ i może właśnie dlatego był też symbolem milenium (Iz 11, 8)³³⁰.

W Księdze Syracha również pozostaje pewną zagadką. Z jednej strony utożsamia się go z grzesznikiem i grzechem (Syr 12, 13n; 21, 2n), ale też z karą dla grzesznika (Syr 39, 30n), a z drugiej strony widzimy, że autor biblijny posłużył się tym symbolem, aby pokazać, że temu stworzeniu przysługuje pewien majestat, ponieważ jest wywyższone nad wszystkie zwierzęta (Syr 25, 15). Pojawia się tu jednak pewien odcień negatywny, bo mówi się o tym, że nie ma większego gniewu od gniewu nieprzyjaciela (czyli węża). Inną próbą wskazania na intensywność tego zjawiska jest zestawienie w jednym wersecie z bów węża i z bów lwa (por. Syr 21, 2).

Osiół wydaje się najciekawszą i zarazem najbardziej niejednoznacznie postacią zwierzęcą, którą znajdujemy w Księdze Syracha. Uchodził on za zwierzę nieczyste (Kpł 11, 26), ale był bardzo szanowany ze względu na jego przydatność dla człowieka, np. moliwo wykorzystania w gospodarstwie (Lb 22, 23–35; J 12, 15; Pwt 22, 10)³³¹, był też – szczególnie o lica – wyznacznikiem bogactwa (por. Rdz 24, 35; 30, 43; Ezd 2, 67; Tb 10, 10; Hi 1, 3; 42, 12; Wj 20, 17)³³². Natomiast w znaczeniu metaforycznym przeważa

³¹⁷ *Praktyczny słownik biblijny* ..., s. 1386; *Biblejskij slovar'* ..., s. 153; *Mała encyklopedia biblijna* ..., s. 373; S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie*..., dz. cyt., s. 326.

³¹⁸ *Biblejskij slovar'* ..., s. 153; *Mała encyklopedia biblijna* ..., s. 373.

³¹⁹ *Słownik symboliki biblijnej* ..., s. 1073.

³²⁰ *Leksykon biblijny* ..., s. 842; *Mała encyklopedia biblijna* ..., s. 373; B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas* ..., s. 98.

³²¹ *Mała encyklopedia biblijna* ..., s. 373.

³²² Tamże.

³²³ *Biblejskij slovar'* ..., s. 153.

³²⁴ *Leksykon biblijny* ..., s. 842.

³²⁵ *Słownik symboliki biblijnej* ..., s. 1073; *Leksykon biblijny* ..., s. 842.

³²⁶ *Praktyczny słownik biblijny* ..., s. 1386.

³²⁷ A. Unterman, *Encyklopedia* ..., s. 294; B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas* ..., s. 98.

³²⁸ A. Unterman, *Encyklopedia* ..., s. 294.

³²⁹ *Mała encyklopedia biblijna* ..., s. 373.

³³⁰ *Słownik symboliki biblijnej* ..., s. 1073; S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie*..., dz. cyt., s. 326; D. Forstner, *Wiat symboliki chrześcijańskiej* ..., dz. cyt., s. 306.

³³¹ M. Lurker, *Słownik* ..., s. 162-163; *Mała encyklopedia biblijna* ..., s. 265.

³³² M. Lurker, *Słownik* ..., s. 163; *Biblejskij slovar'* ..., s. 292; M. Lurker, *Słownik* ..., s. 163; B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas* ..., s. 52; S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie*..., dz. cyt., s. 239; D. Forstner, *Wiat symboliki chrześcijańskiej*..., dz. cyt., s. 285.

ocena negatywna osła, m.in. podkreśla si, e jest głupi, uparty, dziki itd.³³³. Mimo to używano go do jazdy ceremonialnej (Za 9, 9)³³⁴, która miała na celu podkreślić królewski status osoby³³⁵. Ewangelie mówią o uroczystym wjeździe Jezusa do Jerozolimy włącznie na osiołku (por. Mt 21, 1–9; Mk 11, 1–11; Łk 19, 29–37; J 12, 12–15). Jazda na osiołku oznaczała pokorę i pokój³³⁶, gdy Mesjasz, którego przybycia oczekiwali, miał przyjechać włącznie na osiołku. W interpretacji tego znaku podkreśla się to, że Mesjasz przezwycięży własne przyjemne pragnienia i będzie pełen pokory³³⁷.

Inne znaczenia metaforyczne osła jako symbolu to brak wrażliwości³³⁸, złośliwość (I 32, 14; Hi 24, 5)³³⁹, upór³⁴⁰, rozpusta (Ez 23, 20)³⁴¹, lenistwo³⁴². Dziki osioł oznaczał wolność i bałwochwalstwo (Oz 8, 9)³⁴³, a także lud nieczysty (innowierców, gojów)³⁴⁴; natomiast rudy osioł był symbolem Szatana³⁴⁵. Najbardziej groteskowe zjawisko według żydów to osioł próbujący wejść na drabinę³⁴⁶. Jednak zobaczenie osła wężem nie było znakiem zbawienia³⁴⁷.

W Księdze Syracha osioł występuje tylko dwa razy. W Syr 33, 25 jest przedstawiony jako ktoś podwładny, niedoceniany, nadający się jedynie do ciężkiej pracy. W tym fragmencie zestawia się osła z niewolnikiem. Inny fragment pokazuje to zwierzę jako przeciwieństwo lwa (13, 19), uwypukla się jego bierność i niską pozycję społeczną, osioł jest metaforycznym wyrazem człowieka biednego i wzgardzonego.

Lwa często przedstawia się w sposób tryumfujący, jest bowiem królem zwierząt³⁴⁸, ale według zasad koszerności nie jest czysty. W tradycji judaizmu biblijnego to postać ambiwalentna. Lew jest uważany zarazem za zwierzę bardzo groźne (dla człowieka) i bardzo szlachetne.

Według różnych ródów w języku hebrajskim występuje pięć³⁴⁹, siedem³⁵⁰ lub dziesięć³⁵¹ nazw określających lwa. W znaczeniu ogólnym symbolu tego używano na ozna-

³³³ S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie...*, dz. cyt., s. 240; D. Forstner, *Wiat symboliki chrześcijańskiej...*, dz. cyt., s. 285.

³³⁴ *Mala encyklopedia biblijna...*, s. 265.

³³⁵ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 658.

³³⁶ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas...*, s. 52; *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 658; S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie...*, dz. cyt., s. 241; D. Forstner, *Wiat symboliki chrześcijańskiej...*, dz. cyt., s. 286.

³³⁷ A. Unterman, *Encyklopedia...*, s. 208.

³³⁸ Tamże.

³³⁹ *Biblejskij slovar'...*, s. 293.

³⁴⁰ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 658.

³⁴¹ M. Lurker, *Słownik...*, s. 162.

³⁴² *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 658.

³⁴³ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas...*, s. 52.

³⁴⁴ *Biblejskij slovar'...*, s. 293; A. Unterman, *Encyklopedia...*, s. 208.

³⁴⁵ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 658.

³⁴⁶ A. Unterman, *Encyklopedia...*, s. 208.

³⁴⁷ Tamże.

³⁴⁸ A. Unterman, *Encyklopedia...*, s. 156.

³⁴⁹ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas...*, s. 23.

³⁵⁰ *Biblejskij slovar'...*, s. 228.

³⁵¹ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 422.

czenie plemienia Judy (Rdz 49, 9n; Lb 24, 9)³⁵² i rodu Dawidowego³⁵³. Lew jest tak e symbolem Izraela (Lb 24, 9; Pwt 33, 20.22)³⁵⁴. Oznaczał si ę, moc (2 Sm 1, 23)³⁵⁵ i silnych ludzi (Sdz 14, 18)³⁵⁶. Symbolu tego u ywano tak e po to, eby zobrazowa przemoc, wspaniało ę, majestat, drapie no ę, zachłanno ę, gwałtowno ę³⁵⁷, niegodziwo ę (Ps 7, 2–3; 10, 9; 17, 12; 22, 14.22; 35, 17; 57, 5; 58, 7; Iz 5, 29; Jr 4, 7; 5, 6; 50, 17)³⁵⁸, władz ę³⁵⁹, wrogów³⁶⁰, najazd obcych królów i prze ladowania (Ps 17, 12; 22, 14.22; Jr 4, 7; 50, 17)³⁶¹, grzech (Syr 21, 2)³⁶², Szatana (1 P 5, 8) lub tych, co s ę na jego usługach (2Tm 4, 17)³⁶³, fałszywych i chciwych proroków (Ez 22, 25).

Lew był tak e symbolem otchłani, za wiatów (Dn 6, 23), a z drugiej strony, przebywanie mi dzy lwami oznaczało uwikłanie si ę w sprawy tylko doczesne: w Sdz 14, 5n Samson rozdzieraj cy lwi paszcz ę jest typem Chrystusa pokonuj cego moc otchłani, sama za paszcza lwa oznacza sytuacj ę bez wyj cia (Ps 22, 22; Hbr 11, 33)³⁶⁴.

Lew ma pewne odniesienie do Boga i bóstwa. W Apokalipsie w. Jana 5, 5 starzec mówi o Jezusie, e jest lwem z plemienia Judy (por. Rdz 49, 9)³⁶⁵, a w Iz 31, 4 jest on symbolem JHWH³⁶⁶. Wizerunek tego zwierz cia znajduje si ę w wi ty ni (1 Krl 7, 29; Ez 41, 19), jest ono symbolem pot gi Słowa Bo ego (Am 1, 2; 3, 8; Jr 25, 30)³⁶⁷, gniewu Boga (Iz 38, 13; Oz 5, 14; 13, 7; Iz 31, 4; 38, 13; Jr 25, 38; Lm 3, 10–11)³⁶⁸, kar Bo ej (Syr 27, 28; 1 Krl 13, 26; 20, 36; 2 Krl 17, 25; Iz 38, 13; Oz 5, 14)³⁶⁹ oraz Bo ego s du (Oz 5, 14; 13, 7; Am 3, 8; Syr 28, 23)³⁷⁰.

Lew to tak e miały, m ęny wojownik (Prz 28, 1; 30, 30), a lwie serce oznacza odwag ę (2 Sm 17, 10; Prz 28, 1)³⁷¹. Autorzy biblijni postu yli si ę równie ę symbolem lwa po to, eby opisa ę naród w okresie wi to ci (Hi 28, 8; Iz 11, 6)³⁷².

³⁵² *Leksykon biblijny ...*, s. 427; S. Kobielus, *Bestiarium chrze cija skiej...*, dz. cyt., s. 181; D. Forstner, *wiat symboliki chrze cija skiej...*, dz. cyt., s. 277.

³⁵³ A. Unterman, *Encyklopedia ...*, s. 156.

³⁵⁴ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 112; *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 647; D. Forstner, *wiat symboliki chrze cija skiej...*, dz.cyt., s. 277.

³⁵⁵ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 23; *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 422; *Leksykon biblijny ...*, s. 427.

³⁵⁶ *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 647.

³⁵⁷ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 23.

³⁵⁸ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 422.

³⁵⁹ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 112; *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 647.

³⁶⁰ *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 647.

³⁶¹ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 23; D. Forstner, *wiat symboliki chrze cija skiej ...*, dz.cyt., s. 277.

³⁶² Tam e.

³⁶³ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 422.

³⁶⁴ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 422.; M. Lurker, *Słownik ...*, s. 111; *Leksykon biblijny ...*, s. 27.

³⁶⁵ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 112; *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 647.

³⁶⁶ *Biblejskij slovar' ...*, s. 228.

³⁶⁷ *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 647; B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 23.

³⁶⁸ *Leksykon biblijny ...*, s. 427.

³⁶⁹ *Słownik symboliki biblijnej ...*, s. 422; M. Lurker, *Słownik ...*, s. 111; *Leksykon biblijny ...*, s. 427.; D. Forstner, *wiat symboliki chrze cija skiej ...*, dz. cyt., s. 276.

³⁷⁰ *Praktyczny słownik biblijny ...*, s. 647; B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas ...*, s. 23.

³⁷¹ *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 422; *Leksykon biblijny ...*, s. 427.

³⁷² *Słownik symboliki biblijnej...*, s. 422.

W Ksi dze Syracha lew jest raczej odbierany jako negatywna postać, zbliżona w pewnych zachowaniach do Szatana: podejrzewa z urojonych przyczyn (Syr 4, 30), zasadza się na zdobycz (Syr 27, 10), używa podstęp (Syr 25, 16), niszczy i porywa ludzkie życie (Syr 13, 19; 21, 2n). Z drugiej strony jest wprost porównywany do grzechu (Syr 27, 10), ale jest też zapowiedzią kary dla człowieka pysznego (Syr 27, 28; 28, 23). W innym zaś miejscu Księgi Syracha lew został wymieniony obok postaci Dawida, który bawił się z lwami jakby z kołotami (Syr 47, 3). Wspomniany fragment opisuje czas pokoju i dobrobytu. Godne uwagi jest także to, że lew jest przeciwieństwem osła w Syr 13, 19, ale także synonimem węża i smoka, utożsamianych z Szatanem w Syr 21, 2n; 25, 16. Jak już było wspomniane wyżej, wąż/smok w pewnym sensie był też utożsamiany z Szatanem, podobnie jak lew.

Zakończenie

Z siedmiu przedstawionych postaci zwierzęcych najbardziej wymownymi symbolami wydają się osioł i lew. Zwierzęta te znacznie się różnią, a jednak autorzy Biblijni za ich pomoc obrazują te same rzeczywistości, np. Szatana i czas pokoju czy dobrobytu.

O czym mówi nam ów brak zgodności w ocenie zwierzęt w obrębie starożytniej kultury hebrajskiej? Być może jest świadectwem zmagania się z uchwyceniem czegoś nieuchwytnego – wielowymiarowości, zło ono ci otaczają tego nas wiata, jest próbą jego konceptualizacji, a także zrozumienia zasad, które nim kierują, jest wreszcie próbą zobaczenia czegoś więcej, czegoś ponadmaterialnego. Ambiwalentny i zarazem integralny charakter wymienionych w artykule symboli każe nam spojrzeć na rzeczywistość kulturów jako mającą charakter wielowymiarowy, gdzie każdy z wymiarów może być rozpatrywany na wielu odrębnych jakościowych poziomach. Z kolei wewnętrzna spójność zjawisk nie wyklucza wieloznaczności ich interpretacji z jednoczesnym dążeniem do integralności z jej wewnętrzną zło ono ci, bogactwem i głębią³⁷³.

W Ksi dze Syracha wiata mimo wszystko pozostaje w harmonii, gdy jej autor szuka właściwego miejsca dla każdej rzeczy i każdej z nich stara się to miejsce nadać przez odniesienie jej do wiata ducha, dzięki wypracowaniu pewnych norm etosu życia codziennego. W tej „mądrej” wszechwiata każdy – każdy robaczek, każda istota żyjąca, w tym też człowiek – jest zaproszony do udziału w kosmicznej liturgii życia i wskazania na Dawcę tego życia³⁷⁴: „Wiele moglibyśmy mówić, ale do końca byśmy nie doszli, zakończeniem zaś mów niech będzie: «On jest wszystkim!»” (Syr 43, 27).

³⁷³ L. Korporowicz, *Tworzenie sensu ...*, s. 20, 23; M. Lurker, *Słownik ...*, s. 12; *Teologia Starego Testamentu ...*, s. 131.

³⁷⁴ M. Lurker, *Słownik ...*, s. 8, 11.

ANIMAL SYMBOLISM IN BIBLICAL JUDAISM, USING EXAMPLES FROM THE BOOK OF THE WISDOM OF SIRACH

Summary:

The article proposes looking at animal symbols in the book of the Wisdom of Sirach in various semantically different ways, paying particular attention to the fact that understanding and perception of the same symbols is not always consistent within one community. Using particular animals as examples, the author tries to describe the phenomenon of cultural inhomogeneity in Judaism. The text touches upon the problem of the conceptualisation of human reality and the assigning of meaning to everything with the use of signs that themselves have multiple meanings, i.e. symbols. It could be argued that the processes mentioned above are a characteristic feature of both archaic and contemporary cultures. Value, however, remains only that which a human being can experience and learn personally; without this, culture remains static and unintelligible.

Bibliografia:

- Bator W., *Religia Starożytnego Egiptu: perspektywa religioznawcza*, Kraków 2012.
- BIBLEJSKI SLAVAR', (Red.) Njustrem E., Toronto 1982.
- BIBLIA DLA KA DEGO: tekst, komentarz, ilustracje, T.6, Kielce 2003.
- FORSTNER D., *wiat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
- KOBIELUS S., *Bestiarium chrześcijańskie: zwierzęta w symbolice i interpretacji: starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.
- KORPOROWICZ L., *Tworzenie sensu: język, kultura, komunikacja*, Warszawa 1993.
- KRAWCZYK R., *Drzewo życia: zagadnienia wybrane z literatury mędrościowej Starego Testamentu*, Siedlce 1994.
- LEKSYKON BIBLIJNY, (Red.) Rienecker F., Warszawa 2001.
- LURKER M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989.
- MAŁA ENCYKLOPEDIA BIBLIJNA, (Oprac.) Obermayer H., Kraków 1995.
- PIRÓG M., *Psyche i symbol: teoria symbolu Carla Gustava Junga na tle ujęć porównawczych rzeczywistości symbolicznej*, Kraków 1999.
- PRAKTYCZNY SŁOWNIK BIBLIJNY: opracowanie zbiorowe katolickich i protestanckich teologów, (Red.) Grabner-Haider A., Warszawa 1995.
- PRZEWODNIK PO BIBLII, (Red.) Alexander D. i P., Warszawa 2005.
- SŁOWNIK SYMBOLIKI BIBLIJNEJ: obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym, (Red.) Ryken L., Warszawa 2003.
- STAROWIEYSKI M., *Zapytaj zwierzę, poucz się czyli Opowiadania wczesnochrześcijańskich pisarzy o zwierzętach*, Kraków 2014.
- SZCZEPANOWICZ B., MROZEK A., *Atlas zwierząt biblijnych*, Kraków 2007.
- TEOLOGIA STAREGO TESTAMENTU, (Red.) Rosik M., T. 3, Wrocław 2011.

UNTERMAN A., *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 2000.
WPROWADZENIE W MYŚL I WEZWANIE KSIĘG BIBLIJNYCH, T. 6, Warszawa
1999.